

СУМІЖНИЙ РЯД

Людмила РОМАЩЕНКО

КОЗАЦЬКИЙ ЕЛЕМЕНТ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЙОГО "СПОГАДІВ")

У статті досліджується козацький елемент як важливий фактор формування національного самоусвідомлення Є. Чикаленка (козацький родовід, освіта, вплив оточення тощо).

Ключові слова: козакофілство, генетична пам'ять, національна свідомість, патріотизм, меценатство.

У генеалогічному дереві Євгена Чикаленка досить міцною є козацька гілка. Його дід, Іван Годорожій-Чикаленко, народився в кінці XVIII століття на колишніх землях Запорозжя, в зимівнику на річці Саксагань, на Катеринославщині (сучасна Дніпропетровщина), а його прадіда Михайла вбили, ймовірно, при зруйнуванні за наказом Катерини II Січі. Коли землі, де був той зимівник, було подаровано царським урядом графу Канкрину, то його прабабуся з малими дітьми та іншою ріднею, теж Чикаленками, перебралася на Херсонщину, де запорожцям одведено землі між Дністром та Бугом. Цей акт царської "милості" зафіксовано в пісні, авторство якої належить військовому писареві запорожців Антону Головатому:

Дарувала землю
Аж од Дністра до Богу,
Аж по ту границю,
По Бендерську дорогу,
Дарувала, дарувала,
Та й назад одняла,
Бодай тебе, Катерино,
Сира земля не прийняла.

Цю пісню записав іще молодий Євген Харлампійович у Перешорах й увів її до своєї збірки "300 найкращих українських пісень". Висловлене в пісні прокляття на адресу Катерини II, що зруйнувала оплот козацької вольниці, страшно за своєю силою: такої кари зазнавали великі грішники (згадаймо біблійну легенду про Вічного Жида, Агасфера, чи її український варіант – про Марка Проклятого).

Діда автора "Спогадів" не перевели, як інших запорожців, на Кубань, а приписали до Бузького козачого війська урядником (унтер-офіцером). Дід умер (похований в Перешорах), так і не здобувши собі дворянського титулу, як дехто з його рідні (приміром, ім'я племінника діда, прапорщика Годорожія-Чикаленка викарбувано у храмі Спасителя в Москві серед імен убитих під час війни 1812 року офіцерів).

Узагалі родовід Євгенія Харламповича доволі строкатий. Його другий прадід, Пантелеймон Бан, був переселенцем з Туреччини, можливо, з Румунії (над Дунаєм є навіть містечко під назвою Перешори). Батько Євгена, Харлампій Іванович, будучи секретарем суду, одружився з Оленою, донькою попереднього секретаря суду, поляка Каєтана Краєвського. Польсько-шляхетська кров озивалася в Олені Краєвській зверхністю до чоловіка-"мужика", що врешті-решт зруйнувало шлюб. Проте, за свідченням самого Євгена Харлампійовича, він, на відміну від брата, більше горнувся до батька, ніж до матері, на яку ображався за оту зверхність до батька.

Козацькі первні, на думку Вал. Шевчука, виявилися сильнішими, стали носіями генетичної пам'яті, головним фактором формування потужної національної свідомості Євгена Чикаленка (див: [1, 6]).

Чи не вперше озвалася ця приспана генетична пам'ять у юнакові під час навчання в пансіоні в Одесі, під впливом улюбленого вчителя історії, українофіла Леоніда Анастасійовича Смоленського. Одного разу під час Різдвяних свят на квартирі в директора пансіону Соколовського Смоленський заспівав пісню, яку підхопили всі гості:

А вже літ аж двісті, як козак в неволі

Понад Дніпром ходить, викликає долі...

Ця пісня незвичайно вразила хлопця, але не стільки мелодією чи змістом, скільки тим, що співали її мовою, за яку Євгена карали, ганьбили, перекиривляли і якої він почав уже соромитися, хоч у душі любив, бо нею вимовив перші слова, нею розмовляв зі своїми улюбленими приятелями, перешорськими хлопчиками-пастушками.

Дружина директора Соколовського, за порадою Смоленського, дала розчуленому до сліз хлопчиків почитати Гоголя. Про свої почуття від прочитаного поділився сам Євген Чикаленко: "Гарас Бульба" зробив на мене таке вражіння, що я цілими днями не міг ні про що думати, як тільки про запорожців у червоних жупанах з оселедцями на голові; вечорами я довго не міг заснути і все мріяв про те, як би його, як Колумб, знайти нову землю і там заснувати Запорізьку Січ; або величезною китайською стіною обнести давнє Запоріжжя, про яке раніше я читав у нашому підручнику, але не звертав уваги" [2, 71].

Серед тих, хто серйозно поставився до мрій юнака, був отець Василь. Він хоч і не вірив у можливість відновлення України як самостійної держави – з гетьманами, козацьким військом, – але порадив хлопцеві не цуратися рідної мови, розвивати, збагачувати літературу, записувати народні пісні, казки, у яких сконденсований багатовіковий історичний досвід народу. Тоді вперше Євген заспівав популярну в Одеській семінарії пісню, яка віщувала боротьбу за свободу української нації:

Україно, Україно!
Моя рідна мати,
Чи ще довго над тобою
Будуть панувати?..
Може, знову розв'язуться
Зав'язані руки,
Може, знову бряжчатимуть
Козацькі шаблюки.

Крилате висловлювання Євгена Чикаленка про необхідність любити Україну не лише до глибини своєї душі, але й до глибини своєї кишені стало його життєвим кредо, гідним наслідування. Він узяв на себе витрати, пов'язані з виданням української щоденної газети "Громадська думка" (1906), а після її припинення – "Ради" (1906 – 1914) та місячника "Нова громада" (1906), пожертвував гроші на популярний орган Революційної української партії – "Селянин", допомагав розвитку українського письменства. Задля таких благородних цілей не зупинявся навіть тоді, коли доводилося продавати десятину за десятиною чи закладати будинок (до слова, орган Черкаської письменницької організації, альманах "Холодний Яр", щоразу виходить із затримкою через нестачу коштів, а охочих проспонсорувати видання бракує).

Викликає захоплення ще один факт меценатства Євгена Чикаленка. Коли весною 1895 року померла його восьмилітня донька, він вирішив ушанувати її пам'ять чимось корисним для суспільства – постановив частину, призначену їй на посаг, віддати на громадські цілі. Найважливішою справою на той час він вважав написання зв'язної історії України, тому в редакцію Київської "Старини" вніс 1000 карбованців на премію за найкраще написану історію України в одному томі. До речі, взялася за конкурсну працю О. Єфименкова, дружина напівзабутого нині етнографа та історика Петра Єфименка – автора першої розвідки про трагічну долю останнього кошового Запорозької Січі Петра Калнишевського. Висланий за революційну діяльність до Архангельської губернії і, перебуваючи в поселенні Ворзогори, Петро Єфименко дізнався від тамтешніх селян про в'язнів Соловецького монастиря, серед яких був і козацький отаман.

Із грошей, призначених на віно дочці, Євген Харлампійович пожертвував 25 тисяч карбованців (величезна сума!) на будівництво Академічного Дому у Львові, у якому мали б дешеве помешкання студенти університету, у тім числі і студенти з Наддніпрянської України.

Можливо, таке щедре меценатство також пояснюється запорозькими генами: згадаймо, які пожертви робили січовики на храми, зокрема на церкву Святої Покрови, або запорозький звичай, за яким самотні козаки йшли доживати віку в монастир і віддавали туди всі свої заощадження, але перед тим влаштовували гучний бенкет для всіх бажаючих. Такі факти відображені у художній літературі, приміром, у романі "Согники" І. Корбача.

Як бракує подібної щедрості сучасним українським ура-патріотам, які з високих і не дуже трибун декларують свою любов до України, її мови, культури і при тім шерботої копійки не дадуть на благородні цілі та ще й обдирають народ, як липку. Саме таку облудну любов розвінчував І. Франко:

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала...
Як дім, воли, корови...
Бо твій патріотизм –
Празнична одежина... [3, 68].

В унісон із Каменяревою музою гостра, публіцистично забарвлена поезія сучасного письменника Б. Олійника:

Де ви днесь,
панове коммутанти –
Видатні міняйли прапорів?..
Кажуть, в радикалів грають нерви,
Коли ви, впадаючи у шал,
Пієте натхненно
"Ще не вмерла",
Як учора –
"Інтернаціонал"
– Голубаво-жовті і червоні,
Чуєте:

Під маршів перегуд
Коммутанти п'ятої колони
З яничарами навперегони
Україну на торги ведуть! [4, 36]

Козацькі корені далися взнаки, коли Є. Чикаленко обирав нове місце проживання після продажу землі в Перешорах. На Херсонщині, за його зізнанням, проживали "приязні", але "низькопоклонні", "нещирі й лукаві" люди,

привичасні плазувати перед панами, цілувати їх у руку, таємно ненавидячи. На Полтавщині, яка жила в інших політичних обставинах, сформувався інший тип селянина. Там хлібороб тримається з гідністю, не плазує перед паном, вважаючи себе рівним із ним, бо знає що "прадіди їхні за Гетьманщини були однаковими козаками, тільки панів прадід був старшиною, а через те дістав від цариці Катерини дворянство, а його прадід був простим козаком, а через те попав у кріпацтво, або zostався і досі козаком, який тепер правами не відрізняється від мужика, що робив панщину" (183). Саме через цей фактор Є. Чикаленко уподобав місцевість і людей Полтавщини і купив маєток у Кононівці.

У спогадах представлено досить неоднорідне кононівське оточення Є. Чикаленка – сусідів-землевласників. Викликає осуд розповідь про потомка козацького старшини, колишнього власника Кононівки, "великоземельного властителя сотень душ" (188) Лукашевича. Пан Лукашевич "відзначився" у сумнозвісному епізоді. Коли одного разу він привіз у свій маєток Тараса Шевченка, їх не зустрів, як годиться, слуга, задрімавши в передпокої. Розлючений дідич розбудив його ляпасами по обличчю. Це настільки обурило Шевченка, що поет, незважаючи на прохання Лукашевича, залишив дім поміщика і пішки подався до Яготина.

Про князя Репніна, у маєтку якого проживав Тарас Шевченко і з дочкою якого "сприятелювався", Євген Харлампійович, навпаки, висловлюється з симпатією. Йому насамперед імпонує козакофільство князя, який справді "кохався в козацтві".

Під час польського повстання 1830 року царський уряд мобілізував українських козаків, які ще були на Полтавщині та Чернігівщині. Після придушення повстання козаків порозпускали по домівках, проте князь Репнін (тодішній малоросійський губернатор) іноді збирав козаків у Яготині на паради, щоб милуватися їхньою вправною їздою верхи. Про це стало відомо цареві Миколі I, але в такому освітленні, що нібито Репнін готує українське військо для повстання, маючи надію стати гетьманом. Микола I, наляканий недавнім виступом поляків, звільнив Репніна з посади генерал-губернатора, наказавши йому жити безвіздно у своєму маєтку в Яготині, а мобілізованих козаків послав завойовувати Кавказ. Згодом цим козакам одвели землю для поселення по річці Терек, а для нежонатих зробили рекрутський набір козачок. "Можна уявити, – із сумом констатує Євген Чикаленко з приводу такого вирішення сімейного питання, – який тоді лемент і плач був на тій частині України!" (189). Проте людська біда не порушила царської волі: набраних дівчат спровадили на Кавказ і там повінчали з козаками. І зробили це навдивовижу просто: один писар викликав за реєстром козаків, а другий – дівчат, і тут їх, незнайомих між собою, вінчали в церквах десятками пар заразом. Проте, як не парадоксально,

у цих подіях Євген Харлампійович убачає позитивний момент – фактор поліпшення генофонду української нації. З терських козаків, що зберегли чисту українську мову, з домішкою черкеської крові виробився "такий гарний тип, що терські козачки славляться своєю красою на весь Кавказ, на що звертали увагу всякі великі князі, коли приїздили на Кавказ" (189).

Євген Чикаленко, вирізняючись з-поміж сіввітчизників високою національною свідомістю, прагнув розбути "українство" і в інших.

Так, після прочитання опублікованих листів І. Репіна із захопленими оцінками малярської спадщини знаменитого польського художника Матейка, який своїми історичними сюжетами будив у поляків любов до рідного минулого, Євген Харлампійович зважився написати незнайомому йому особисто художникові такого листа: "А хто Вам, високошановний Ілля Юхимович, заважає історичними картинами будити в українцях любов до своєї старовини, підвищувати у них патріотичне почуття і таким способом придбати собі безсмертне ім'я українського національного маляра?" (143).

І. Репін відповів на лист, підтвердивши, що він справді родом із України (місто Чугуїв Харківської губернії), але не почуває себе українцем, хоч і брав теми з української історії (наприклад, відома картина, як запорожці пишуть лист-відповідь турецькому султанові). Прихильник великодержавної політики, Репін щиро вірив, що "Малороссія" так злилася з "Великороссією", що створилася навіки "нераздельная Россия", і своїм малюванням він намагався розбудити любов узагалі до "русского народа". Пізніше при особистому знайомстві з Чикаленком у Петербурзі Репін дякував своєму землякові, що той схилив його до думки замовляти українцям, учням академії, образи на теми української історії, і повідомив, що сам задумав полотно на тему в'їзду Богдана Хмельницького до Києва, але через хворобу не має змоги вибратися на Україну за студіями.

Або інший факт. Переконаний у необхідності викладу в белетристичній формі української історії, Є. Чикаленко спонукав Д. Мордовця писати історичні оповідання рідною мовою, і платив із власної кишені письменникові такі ж гонорари, як і російські видавці.

Як бачимо, багатовекторна діяльність Є. Чикаленка, спрямована на захист культури рідного народу, його освіти, мови, зумовлена високом ступенем його національного самоусвідомлення, що в основі своєї має міцні козацькі первні.

Література

1. *Шевчук Вал.* Нашадок запорожців // Чикаленко Євген. Спогади (1861 – 1907). – К.: Темпора, 2003. – С. 5 – 24. 2. *Чикаленко Євген.* Спогади (1861-1907). –

К.: Темпора, 2003. – 416 с. Далі будемо посилатися на це ж видання, вказуючи в тексті сторінку. 3. Франко І. Поезія та драматичні твори. – Львів: Каменяр, 1978. – 200 с. 4. Олійник Б. Таємна вечера. – К.: Парламентське вид-во, 2000. – 144 с.

Людмила Ромащенко

КАЗАЦКИЙ ЭЛЕМЕНТ КАК ФАКТОР НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ
ЕВГЕНИЯ ЧИКАЛЕНКО
(ПО МАТЕРИАЛАМ ЕГО “ВОСПОМИНАНИЙ”)

В статье исследуется казацкий элемент как важнейший фактор формирования национального самосознания Е. Чикаленко (казацкая родословная, образование, влияние окружения и др.).

Ключевые слова: казакофильство, генетическая память, национальное сознание, патриотизм, меценатство.

Ludmyla Romashchenko

COSSACK ELEMENT AS A FACTOR OF EUGENIY CHIKALENKO
NATIONAL CONSCIOUSNESS
(ON MATERIALS OF HIS “RECOLLECTIONS”)

In the article the cossack element as the most important factor of E. Chikalenko national consciousness forming (cossack genealogy, education, environmental influence etc.) is considered.

Key words: cossack appreciation, genetic memory, national consciousness, patriotism, patronage of art.

Ольга РОМАНОВА

СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ
У КІНОРОМАНАХ АЛЕНА РОБ-ГРІЄ

Стаття присвячена дослідженню питання взаємодії різних видів мистецтва (кінематографу, музики та живопису) у творах новороманістів. Кіноромани А. Роб-Гріє є своєрідною "лабораторією", у якій він активно розробляв методику використання елементів різних видів мистецтва у жанрі роману.

Ключові слова: візуальна культура, монтаж, новий роман, синтез мистецтв.

Семіотик Юлія Крістева й письменник Луї Селін наполягають на дослідженні чистої "маленької музичної теми" у кожного письменника – це

істотний демарш за виживання, якщо вважати, що письменник, який "страждає на фобію, зуміє метафоризувати свій твір так, щоб не вмерти від страху, але воскреснути у знаках" [5, 49]. Ми так само можемо говорити про читача, який теж залучений у цей процес. Крім того подібну конструкцію, яка здатна до відновлення, ми зустрічаємо в Пруста, Арто, Батая, Беккета. Таким чином, ми приймаємо до уваги ті обмеження письма, які ми намітили.

"[...] коли особистість оповідача нестерпна, коли зачіпається межа суб'єкт / предмет, і навіть проводиться межа між внутрішнім змістом і зовнішнім оформленням, яке виявляється невизначеним, і попри все, оповідання триває, то воно міняє форму: лінійність розбивається, вона проявляється у вигляді вибухів, загадок, скорочень, незакінченості, клубків, купюр... На подальшій стадії більше не існує спокійної розповіді, нестерпна особистість оповідача й передбачуване середовище, що його підтримує, більше не розповідає, воно описується з максимальною стилістичною інтенсивністю (мова насильства, непристойності або риторики, що поєднує текст з поезією)" [5, 166].

Фактично твори новороманістів сприймалися саме таким чином. Наприклад, Рене Марія Альбере 24 травня 1962 року так відгукнувся щодо "Минулого року у Марієнбаді" та "Готелю": "Не романтична пригода, навіть не поліморфна, "картина" деякого людського факту, який спантеличує, але щось на кшталт надсучасної опери, де музика свідомостей заміняє музику інструментів, де все, як у феєрії, залежить від мари, багатства, сфери впливу і незвичайності оформлення, зробленого талановитими митцями" [5, 38].

Зрозуміло, що такі заяви викривали "мистецтво заради мистецтва" і необхідність говорити "про фетишизацію письменницької професії". Але естетичний пошук звільняє літературу від дидактичних і моральних висновків, які потім будуть обов'язково зроблені критиками, новому роману властива іманентна вибухова сила для проведення операції по деконструкції та рекомпозиції. Не будемо так само забувати, що у Клюні присутні заяви про намір змінювати суспільство, здійснюючи роботу над його надбудовами.

Естетична дія поставлена на служіння індивідуальній перспективі і відповідає одному з полюсів прагнень, виражених протягом 1960 – 1970 років. Узагальнена гіперчутливість проявляється в новому романі, вона проймає всю його структуру: з'являються всюдисущі відчуття з різними резонансами: відразу пригадується стара жінка Дюрас, яка плаває у двох водах та сміється, гризучи сиру рибу; розпад весняних вражень у Сімона у момент їхнього краху і т. п. Потужний плін переносить нас від життя до смерті, від добра до зла, від краси до каліцтва – багаторазове подібне відлуння ми знаходимо так само і в Ніцше.

Така гіперчутливість позначена радістю щодо творчої дії, навіть якщо вона більше не приховує власну порожнечу. Так у Роб-Гріє у його романі